

**TABIIY GEOGRAFIK JARAYONLAR VA HODISALAR. ULARNING
HUDUDLAR O'ZGARISHIDAGI RO'LI.**

¹*Abdusalomova Farangiz Ilhomjon qizi*, ²*Sarikulov Mirkomil Olimovich*

¹*Andijon davlat pedagogika instituti 3-bosqich talabasi*, ²*Tabiiy fanlar kafedrasida*
o'qituvchisi. Andijon shahar Do'stlik ko'chasi 4-uy

¹farangizabdusalomova01@gmail.com, ²sarikulovmirkomil@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada tabiiy geografik jarayonlar va hodisalar, tabiatda modda va energiya o'zgarishlari haqida so'z boradi. Bundan tashqari tabiiy geografik jarayonlarning hududlar o'zgarishidagi ro'li va ahamiyati haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: tabiiy geografik jarayonlar, atmosfera tsirkulyatsiyasi, endogen, ekzogen, zilzilalar, geyzerlar, vulqonlar

Abstract: This article deals with natural geographical processes and phenomena, changes in matter and energy in nature. In addition, information is provided on the role and importance of natural geographical processes in the change of regions.

Key words: natural geographical processes, atmospheric circulation, endogenous, exogenous, earthquakes, geysers, volcanoes

Asosiy qism: Tabiiy geografik jarayonlar— tabiatda modda va energiya o'zgarishlari hamda umuman, tabiiy geografik majmualarning rivojlanishiga sabab bo'luvchi barcha hodisalar. Bular atmosfera tsirkulyatsiyasi, namlikning aylanishi, relef hosil bo'lishi, nurash, tuproq hosil bo'lishi, o'simlik va hayvonot dunyosining mavsumiy hamda asriy o'zgarishlari, komponentlararo aloqalarda ro'y beruvchi jarayonlardan iborat. Tabiiy geografik jarayonlarni tadqiq etish landshaftlarni dinamik tuzilma sifatida o'rganishga, ularni muhofaza qilish va o'zgartirishning oqilona yo'llarini tanlashga imkon beradi. Geografik majmualararo hamda komponentlararo modda va energiya almashinuvini aniqlash ayniqsa katta nazariy ahamiyatga ega. Tabiiy geografik jarayonlar vaqt davomida (davriy) va muayyan tartibda (birin-ketinlik bilan) takrorlanib turadi. Masalan,

havo harorati, namligi, shamollar, yorug'lik kecha-kunduz davomida, turli xil ob-havo fasllar davomida, fasllar yil davomida almashinib (takrorlanib) turadi. Shuningdek, tog' jinslarining nurashi, suv toshqini va boshqalar ham muayyan tartibda takrorlanadi.

Yerning ichki kuchlarini **endogen** (yunoncha "endo"-ichki "genos"kelib chiqish) kuchlar deb ataladi. Ular ta'sirida vulqonlar otiladi, zilzilalar sodir bo'ladi. Bunday jarayonlar endogen jarayonlar deb ataladi. Tashqi omillarni **ekzogen** (yunoncha "exo" - tashqi. "genos" kelib chiqish) omillar yoki kuchlar deb ataladi. Tashqi kuchlar ta'sirida vujudga keladigan jarayonlar ekzogen jarayonlar deb ataladi. Bunday jarayonlar Quyosh issiqligi, og'irlik kuchi, yer usti va osti suvlari hamda organizmlar ta'sirida vujudga keladi, rivojlanadi. Ekzogen jarayonlarga nurash, eroziya, qirg'oq larning yemirilishi, muz va shamolning ishi kabi hodisalar ham kiradi. Endogen omillar (kuchlar) ta'sirida vulkan otilishi va zilzilalar ro'y beradi. Ular juda katta talofat, vayronagarchiliklar keltiradi, ayrim hollarda ko'plab odamlarning fojeali halok bo'lishiga olib keladi. Shuning uchun bunday hodisalar sodir bo'ladigan hududlarni aniqlash, baholash va bashorat qilish muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Quyida ularni ko'rib chiqamiz.

Zilzilalar. Sizga ma'lumki, Yer po'sti juda ulkan palaxsalardan, ya'ni litosfera plitalaridan iborat. Bu litosfera plitalari doimo harakatda, ular bir-biri bilan o'zaro to'qnashib turadi. Ikkita litosfera plitasi to'qnashgan joylarda tez-tez vulkan va zilzilalar sodir bo'lib turadi. Bunday mintaqalar seysmik mintaqalar deb ataladi. Yer yuzasida ikkita asosiy seysmik mintaqalar mavjud: 1) Tinch okean seysmik mintaqasi; 2) Yevropa-Osiyo seysmik mintaqasi. Mamlakatimiz O'zbekiston Yevropa-Osiyo seysmik mintaqasida joylashgan. Shu sababli, mamlakatimizda ayrim yillari kuchli zilzilalar sodir bo'lib turadi, Masalan, 1902 yilda Andijonda, 1932-yilda Tomdibuloqda. 1946-yilda Cholqolda, 1959-yilda Burchmullada, 1966-yilda Toshkentda, 1976-yilda Gazlida, 1980-yilda Nazarbekda va boshqa joylarda zilzilalar sodir bo'ldi.

Vulqonlar. Tinch okean qirg'oqlari va unga tutashgan orollarda keng tarqalgan. Mazkur minlaqada 800 dan ortiq harakatdagi vulkanlar mavjud bo'lib, u

"Tinch okean olovli halqasi" deb ataladi. Bundan tashqari, Yerning ichki kuchlari ta'sirida geyzerlar va issiq buloqlar otilishi, yer yuzasi bir qismining asta cho'kishi va boshqa qismining esa asta ko'tarilishi ham sodir bo'lib turadi. Ayrim vulkanlar odamning ko'z o'ngida sodir bo'ladi. Parikutin vulkani shunday vujudga kelgan. 1943-yil 13 fevralda Meksikaning janubidagi kichik qishloq aholisi kuchsiz, ammo tez-tez takrorlanib turgan yer osti zarblarini sezgan. 20-fevralda makkajo'xori ekilgan dala o'rtasida uzunligi 20 m dan ortiqroq yoriq paydo bo'ldi. Undan qora tutun ko'tarilib, bir necha kundan so'ng kuchli portlash ro'y berdi, alanga paydo bo'ldi, yoriqdan kul, toshlar otilib chiqa boshladi 2 soatdan so'ng esa balandligi 2mga yetadigan marza vujudga keldi. Keyingi kunlarda bu marza osha boshladi, besh kundan so'ng uning balandligi 160 metr bo'ldi. 1946-yilga kelib uning balandligi 518 metrga, 1952-yilda esa 2800 metrga yetdi.

Geyzerlar va issiq buloqlar asosan vulkanlar tarqalgan mintaqalarda uchraydi. Ulardan binolarni isitishda hamda elektrenergiya olishda foydalaniladi.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda tabiiy geografik jarayonlarni o'rganish orqali tog' jinslarining yemirilishi, tog' jinslarining fizik holatining o'zgarishi, yer yuzasi relefining shakllanishi va o'zgarishi, vulqon va zilzilalar, atmosfera hodisalari rivojlanishi haqida yanada chuqurroq bilimlarga ega bo'lamiz. Sababi fanimiz taraqqiyotida tabiiy geografik jarayonlarga oid tadqiqotlarning o'rni va ahamiyati beqiyos.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Alibekov L.A., Nishonov S.A. „Tabiatni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan ratsional foydalanish“ T. 1982.
2. KARIMJON BOYMIRZAEV
„O'RTA OSIYO TABIIY GEOGRAFIYASI“
3. Umarov M.U. „O'rta Osiyo tabiiy geografiyasi“
Samarqand, SamDU nashri. 1981.
4. Mavlonov G., Sultonxo'jaev A , Ibrohimov R. Zilzilani oldindan aytib bo'ladimi? «Fan» nashri. T.1979